

UDK:004.7.17.316.7

Zarmamat KENJAYEV,
Axborot texnologiyalari va menejment universiteti dotsenti
E-mail: zkenjayev.1983@gmail.com

Shahrisabz davlat pedagogika instituti professori B. Omonov taqrizi asosida

NOGIRON BOLALARI BO'LGAN OILALARDA IJTIMOIIY FUNKSIYALAR VA ROL MUNOSABATLARINI O'ZGARTIRISH (FALSAFIY MUAMMOLARI)

Аннотация

Maqolada yoshlar va ayniqsa, jamiyatda oila institutining tanazzulga uchrashi munosabati bilan jamiyatni o'zgartirish davrida nogiron bolalari bo'lgan oila institutiga ijtimoiy institutlar tizimida alohida o'rin berilgan. Intensiv iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar sharoitida nogiron bolani tarbiyalayotgan oila eng noqulay moddiy va ijtimoiy-psixologik vaziyatga tushib qoladi. Jihatlarini ilmiy jihatdan ochib berilgan va dalillangan.

Kalit so'zlar: Oila, ta'lim-tarbiya, shaxs, xulq-atvor, jamiyat, nogiron bolalar, insoniyat, bola, mahala.

ИЗМЕНЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ФУНКЦИЙ И РОЛЕВЫХ ОТНОШЕНИЙ В СЕМЬЯХ С ДЕТАМИ-ИНВАЛИДАМИ (ФИЛОСОФСКИЕ ПРОБЛЕМЫ)

Аннотация

В статье особое место в системе социальных институтов отведено институту семьи с детьми-инвалидами в период социальных перемен, обусловленных упадком института семьи в обществе, особенно в связи с молодежью. В условиях интенсивных экономических, политических и социокультурных изменений семья, воспитывающая ребенка-инвалида, оказывается в наиболее неблагоприятной материальной и социально-психологической ситуации. аспекты были научно выявлены и доказаны.

Ключевые слова: Семья, воспитание, личность, поведение, общество, дети-инвалиды, человечность, ребенок, соседство.

CHANGE IN SOCIAL FUNCTIONS AND ROLE RELATIONS IN FAMILIES WITH DISABLED CHILDREN (PHILOSOPHICAL PROBLEMS)

Annotation

The article gives a special place in the system of social institutions to the institution of family with disabled children during the period of social changes caused by the decline of the institution of family in society, especially in connection with youth. In the context of intensive economic, political and socio-cultural changes, a family raising a disabled child finds itself in the most unfavorable material and socio-psychological situation. aspects were scientifically identified and proven.

Key words: Family, education, personality, behavior, society, disabled children, humanity, child, neighborhood.

Kirish. So'nggi yillarda nogiron bolalarning ahvolini tartibga soluvchi qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirildi va bu muayyan ijobiy natijalarga erishish imkonini berdi. Shu bilan birga, nogiron bolalarni tarbiyalayotgan oilalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash yetarli darajada emasligicha qolmoqda. Ijtimoiy ta'minot oilalarning ijtimoiy-demografik xususiyatlariga ko'ra tabaqalanish ko'rsatkichlarini hisobga olmasligi va bolalarning nogironlik guruhlariga bo'linmasligi muhim ahamiyatga ega. Natijada, og'ir nogironligi bo'lgan nogiron bolalari bo'lgan oilalarning katta qismi kam himoyalangan.

Nogiron bolalarning ijtimoiy-madaniy integratsiyasi muammosi ayniqsa dolzarbdir. Birlashgan Millatlar Tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, dunyodagi har o'ninchi oila nogiron bolani tarbiyalamoqda, uning rivojlanishi ijtimoiy-madaniy moslashuv muammosini yanada kuchaytiradigan noqulay omillar bilan bog'liq. Olimlar, amaliyotchilar va rehabilitatsiya bo'yicha mutaxassislar nogiron bolalarni jamiyatga integratsiyalash yo'llari va shakllarini, katta va kichik jamoalarda ularni moslashtirish imkoniyatlarini izlash bilan band. Ammo biz o'zgargan jamiyatda oila funksiyalarini, an'ana va urf-odatlarini o'zgartirgan ota-onalarsiz qilolmaymiz [1]. Oila nogiron bolalarning ijtimoiy-madaniy integratsiyasining asosiy vositalaridan biri bo'lib, bolaning sotsializatsiyasi va integratsiyasi jarayonini rag'batlantirishga

qodir. Oddiy muloqot qilish imkoniyatidan mahrum bo'lgan, jismoniy va ruhiy azob-uqubatlarni boshdan kechirgan nogiron kishi oilaviy ijobiy muloqot tizimida yordam va yordam topadi. Oila uning jamiyatda o'z taqdirini o'zi belgilashi uchun boshlang'ich maydonga aylanadi. Biroq, maxsus adabiyotlarda nogiron bolaning ijtimoiy-madaniy integratsiyasiga yordam beradigan zamonaviy sharoitlarda oila bilan ishlashning shartlari, mexanizmlari va shakllari kam o'rganilgan.

Adabiyot tahlili. Mahalliy va xorijiy adabiyotlarda ijtimoiy integratsiyaning mexanizmlari va shakllari, uning ijtimoiy-psixologik omillari ochib berilgan. Nogironlarning ijtimoiy integratsiyalashuvi muammosi shaxsning rivojlanishini uning tarixiy, madaniy va ijtimoiy-psixologik muhit bilan o'zaro ta'siri jarayoni va natijasi sifatida tushuntiradigan ekologik yondashuv doirasida o'rganildi [2]. Ko'plab tadqiqotlar ijtimoiy-madaniy integratsiyaning turli jihatlarini va tomonlarini aks ettirgan: Madaniyatning imkoniyatlarini o'rganishga va shaxsiy rivojlanishning shakllarini o'rganishda falsafiy va madaniy yondashuv, uning asosiy g'oyasi - Minaryan, Mazuev, E.V. Sokolov); muammoning ijtimoiy-psixologik jihati sotsializatsiyani ijtimoiy-madaniy integratsiyaning yetakchi komponenti sifatida tushunish bilan bog'liq (L.S.Vigotskiy, A.N.Leontiev, A.V.Petrovskiy, K.K.Platonov, S.L.Rubinshteyn); Pedagogik

jihatlar shaxs rivojlanishining turli bosqichlarida sotsializatsiya va madaniyatni o'rganish sharoitlarini o'rganish, ta'lim jarayonini optimallashtirish shakllari va usullarini aniqlash, bo'sh vaqtning ta'lim salohiyatini ro'yobga chiqarish shartlarini asoslashda o'z ifodasini topdi (M.A. Ariarskiy, S.G. Vershlovskiy, Z.G.A.Novkovskiy, T.G.Ya., Yu.A. Streltsov, A.A.Triodin, B.A. Nogironlarni reabilitatsiya qilishning pedagogik, psixologik va ijtimoiy muammolarining turli jihatlarini E.M. Aleksandrova, V.L. Bagritskiy, S.A.Belicheva, N.B. Berkhina, A.V. Gordeeva, V.V. Kovaleva, A.N. Leontiev, A.R. Luriya, A.S. Makarenko va boshqalar. L.S.ning asarlari. korreksion pedagogika va maxsus psixologiyaning maxsus masalalariga bag'ishlangan. Volkova, R.I.Lalaeva, M.I. Nikitina, N.M.Nazarova, G.N. Lenin. Badiiy hordiq chiqarish faoliyatining reabilitatsiya va tuzatish salohiyati A.Z.ning dissertatsiya tadqiqotlari va monografiyalari ochib berilgan. Sverdlova, V.P. Kantor. Nogiron shaxsning shaxsiy rivojlanishining nazariy va amaliy jihatlarini badiiy pedagogikada ishlab chiqilgan bo'lib, u badiiy faoliyatni nogironning psixosomatik va ijtimoiy funktsiyalarini tiklashning asosiy vositasi deb hisoblaydi. Bu sohada taniqli mutaxassislar M. Libman va K. Dyukerdir. D.Bayer va P.Luzattolar art-terapiyaning yetakchi tamoyillarini ishlab chiqdilar. A.Xill (Buyuk Britaniya) va M.Naumburh (AQSh) tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, tasviriy san'at orqali inson nafaqat o'zining psixofizik holatini tiklashi, balki jamiyatga moslashishi ham mumkin.

Oila, oilaviy tarbiya va oilaviy muammolar bir qator ijtimoiy, pedagogik, psixologik va defektologik tadqiqotlarda ko'rib chiqiladi. (Yu.P.Azarov, V.G.Bocharova, E.K. Vasilyeva, R.M.Boskis, B.D.Korsunskaya, V.Z.Kantor, O.P.Gavrulushkina, T.V.Lodkina, N.M.Nazarova, V.N.Myasishchev, S.T.Shatskiy, L.M.)

Tadqiqot ma'lumotlari bizga oila funktsiyalarini o'zgartirish qonuniyatlarini aniqlash, nogiron shaxsning integratsiyalashuvi uchun ijtimoiy institutlar tizimida oilaning rolini asoslash va ushbu jarayonni maqsadli boshqarish mexanizmlari va imkoniyatlarini aniqlash imkonini berdi. Ularda olingan natijalar oilani nogiron bolani ijtimoiylashtirish, tarbiyalash va o'zini o'zi anglash uchun maqbul muhit sifatida tizimli ravishda ko'rib chiqishga, madaniy va bo'sh vaqtni o'tkazish imkoniyatlarini shaxsiy rivojlanish omili sifatida o'rganishga imkon beradigan nazariy va empirik asos sifatida qaralishi mumkin.

Tahlil va natijalar. Muammoni dastlabki o'rganish bizga quyidagi bir qator taxminlardan iborat tadqiqot gipotezasini shakllantirishga imkon berdi:

1. Oilada nogiron bolaning rivojlanishi uchun muhim pedagogik, reabilitatsiya va integratsiya resurslari mavjud bo'lib, nogiron bolalarni ijtimoiy integratsiyalashuv jarayonlarini optimallashtiradigan an'anaviy muassasalarga nisbatan qo'shimcha shart-sharoitlar yaratiladi.

2. Nogiron bolalarning ijtimoiy, psixologik va pedagogik muammolarining mazmuni va tabiati, nogiron bolaning oilasi har tomonlama ijtimoiy-madaniy integratsiyani ta'minlash sharti bilan ularning ko'pchiligi bolalar jamoalarining to'la huquqli ishtirokchilariga, keyin esa jamiyat fuqarolariga aylanishi mumkinligini taxmin qilish imkonini beradi.

3. Imkoniyati cheklangan bolaning jamiyatga integratsiyalashuvi bilan oilaning ijodiy va tarbiyaviy salohiyatini ro'yobga chiqarish o'rtasida bevosita bog'liqlik aniqlanadi, uning integratsiya potentsiali uni yagona ijtimoiy-madaniy makonga kiritish orqali amalga oshirilishi mumkin, bunda oila madaniy, bo'sh vaqt va maxsus ta'lim muassasalari bilan bir qatorda to'laqonli pedagogik sub'ektga aylanadi[3].

Tadqiqot metodologiyasi aniqlangan muammolarni hal qilishda pedagogik va tuzatish-reabilitatsiya yondashuvlarining birligiga asoslanadi. Tadqiqotning

fanlararo tabiati nogiron bolaning ijtimoiy-madaniy integratsiyasi fenomenini o'rganish uchun ijtimoiy-psixologik va pedagogik usullarning sintezini o'z ichiga oladi. Tadqiqotning uslubiy asosi quyidagilardan iborat edi: nogiron bolani rivojlantirish, ta'lim va tarbiyalashda psixologik, korreksion-rivojlantiruvchi, faoliyatga asoslangan va ijtimoiy-pedagogik yondashuvlar o'rtasidagi bir-birini to'ldirish tushunchalari (S.L.Rubinshteyn, A.N.Leontiev, A.R.Luriya[4]; oliy psixik funktsiyalar rivojlanishining madaniy-tarixiy kontseptsiyasi, uning doirasida rivojlanish jarayoni tarixiy rivojlanayotgan muhit, tabiiy va ijtimoiy (madaniy) bilan belgilanadi (L.S.Vygotskiy); ijtimoiy ahamiyatga ega shaxslarning tasvirlari va bolani qabul qiladigan jamiyat bilan identifikatsiya qilish uchun sharoit yaratishda atrof-muhitning asosiy rolini tasdiqlovchi "ego" va guruh o'ziga xosligi tushunchasi (E. Erikson).

Tashkiliy-pedagogik nuqtai nazardan muallif nogiron bolaning ijtimoiy-madaniy integratsiyasini ta'minlaydigan turli ijtimoiy institutlar va birinchi navbatda, oila, maktab va dam olish maskanlari resurslarini o'zaro to'ldirishning maqsadga muvofiqligi g'oyasidan kelib chiqadi. Ijtimoiy-madaniy integratsiya muammosini hal qilishning bunday yondashuvi oilaning madaniy, bo'sh vaqtini va tarbiyaviy faoliyati mazmunida ijtimoiy ahamiyatga ega va shaxsan qimmatli bo'lgan ijtimoiylashuv va madaniyatning birligini ta'minlashni, oilaviy ta'lim orqali bolaning hayotining sub'ekti va ma'naviy muhitini insonparvarlashtirishni o'z ichiga oladi quyidagi vazifalar qo'yildi va hal qilindi:

1. Nogiron bolaning paydo bo'lishi bilan oila hayotidagi o'zgarish o'rganildi;

2. Nogiron bolali oilalarning ijtimoiy muammolari aniqlandi, tahlil qilindi va tasniflandi.

3. Imkoniyati cheklangan bolali oilalarga ko'rsatiladigan ijtimoiy yordamning shakllari va turlari o'rganildi.

4. Imkoniyati cheklangan bolalari bor oilalarda homiylikni funksional kuchaytirish belgilandi va asoslandi.

5. Tibbiy-ijtimoiy reabilitatsiya oilaning yangi funktsiyasi sifatida aniqlanadi va tahlil qilinadi.

6. Oilada nogiron bolaning paydo bo'lishi bilan oilaviy rol munosabatlaridagi muvozanatning buzilishi o'rganildi.

7. Imkoniyati cheklangan bolalari bor oilalarda "cho'zilgan bolalik" hodisasi o'rganildi.

Tadqiqot davomida nogiron bolali oilalarda ijtimoiy funktsiyalar va rol munosabatlari bo'yicha yangi natijalar qo'lga kiritildi va asoslandi:

1. Oilada nogiron bolaning paydo bo'lishi bilan bolaning rivojlanishining sekinlashishiga olib keladigan "ortiqcha vasiylik" xususiyatlarini o'z zimmasiga olgan holda, bolaga nisbatan funksional vasiylik kuchayadi.

2. Haddan tashqari himoyalashning oqibati "uzoq bolalik" hodisasi bo'lib, u oila ichidagi munosabatlarning aniq ifodalangan matriarxal xususiyatiga ega bo'lgan oilalarda eng aniq namoyon bo'ladi.

3. Nogiron bolaning paydo bo'lishi oila a'zolari o'rtasidagi aloqalar vektorining siljishi bilan tavsiflangan oilaviy rol munosabatlaridagi muvozanatning buzilishiga olib keladi.

Quyidagi qoidalar himoyaga taqdim etiladi:

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolali oila - bu alohida psixologik maqomga ega bo'lgan, o'ziga xos, sog'lom farzandli oilaga nisbatan hayot sifatining yomonlashuviga, oilaviy va shaxsiy muammolarning paydo bo'lishiga olib keladigan murakkab iqtisodiy, psixologik, ijtimoiy va pedagogik muammolarga ega bo'lgan oila. Bolaning nogironligi ko'pincha butun oilaning chuqur va uzoq muddatli ijtimoiy moslashuviga sabab bo'ladi.

Oilada rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolaning paydo bo'lishi bilan ota-onalarning ta'lim usullariga bo'lgan

qarashlari o'zgaradi. Qoidaga ko'ra, oilalar nogiron bolalarga nisbatan kamroq talablar, sanktsiyalar va talablarni qo'yadilar. Haddan tashqari himoyalaniish va haddan tashqari himoyalaniish aniq. Bolaga odatda o'z faoliyatini ko'rsatish imkoniyati berilmaydi. Bu infantilizm, o'ziga ishonchsizlik, mustaqillik yo'qligi va boshqalarni mustahkamlashga yordam beradi, bu muloqotda, jinsiy aloqalarni o'rnatishda va hokazolarda qiyinchiliklarga olib keladi.

Oilada kasal bolaning paydo bo'lishi, qoida tariqasida, turmush o'rtoqlar o'rtasidagi munosabatlarni o'zgartiradi. Kasal bolaning tug'ilishi barcha oila a'zolarini hissiy shok holatiga tushiradi. Bola tug'ilishidan oldin ham munosabatlar uyg'un bo'lmagan hollarda, kasal bolaning paydo bo'lishi kuchayadi va ular o'rtasidagi shu paytgacha yashiringan ichki ziddiyatni ochib beradi. Shu bilan birga, bola ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlaydigan oilalar mavjud. Ota-onalar uni tarbiyalash va davolashning umumiy vazifalari va muammolari bilan birlashadi va birlashtiradi.

Qoida tariqasida, nogiron bola ijtimoiylashuvning barcha davrlarini bosib o'tish imkoniyatiga ega emas va uning kamolotga etishi kechiktiriladi. Bularning barchasi oiladagi kattalar bunday bola uchun zarur ijtimoiy va psixologik moslashuvni ta'minlamaganligi sababli sodir bo'ladi. Natijada, u infantil bo'lib qoladi, boshqalarga qaram bo'lib qoladi, passiv va faqat hayoti davomida yaqin odamlar bilan o'ralganida qulay bo'ladi.

Bu holatning ijtimoiy oqibatlari, pirovardida, bu nogiron bolalar jamiyatdan ajralib, alohida ijtimoiy-demografik guruhga aylanadi

Xulosa. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, matriarxat oilalarning atigi 25 foizi o'z farzandlarida muloqot qilish qobiliyatini rivojlantiradi va ularning boshqa bolalar bilan muloqot qilishiga ishonch hosil qilishga harakat qiladi. Natijada, bola faqat ota-onalar bilan, aksariyat hollarda onasi bilan (62%) muloqot qiladi. Ota-onasi (va, masalan, buvisi) bundan mustasno, tengdoshlari va boshqa odamlar bilan

muloqot qilish tajribasiga ega bo'lmagan bola, o'zini qanday tasdiqlashni, tengdoshlari orasida obro' qozonishni bilmaydi, o'zini o'zi qadrlamaydi, bu ota-onalar eng ko'p qo'rqadigan tengdoshlari tomonidan rad etilishiga olib keladi. Bolaning hayotida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan travmatik vaziyatlardan xavotirlangan ota-onalar bolaning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun turli xil muhit zarurligini unutishadi. Tabiiyki, dunyoni o'rganish juda ko'p mojarolar va inqirozli vaziyatlarni o'z ichiga oladi. Aynan mana shu qarama-qarshiliklarni oqilona ta'lim bolaning axloqiy rivojlanishi manfaatlarida eng foydali tarzda qo'llashi mumkin, ammo asossiz ta'lim aynan shu erda aniq muvaffaqiyatsizlikka uchraydi va eng erta bosqichda shunday zarar keltiradiki, keyin uni tuzatish deyarli mumkin emas.

Ta'lim bolaga ham, ota-onaga ham ko'p imkoniyatlar beradi. Bola bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladi, o'ziga ishonch va mustaqillik tuyg'usini rivojlantiradi. Ota-onalar juda kerakli dam olishadi. Ta'lim muddati tugagach, oila qaror qabul qilishi kerak. Nogironlarning ish bilan ta'minlanishining yomon istiqbollari va ularning mustaqil hayot kechirishi uchun ijtimoiy resurslarning etarli emasligi oilalarda mumkin bo'lgan muqobil variantlarning kamligini qoldiradi. Bu davr ayniqsa stressli hisoblanadi, chunki bolaning kelajakdagi hayoti uchun imkoniyatlarning cheklanganligi ota-onalarda chuqur tashvish va tashvish uyg'otadi.

Ko'rinib turibdiki, matriarxal oilalarda patriarxal va teng huquqli oilalarga qaraganda kasal farzandining kelajagi haqida ko'proq noaniqlik mavjud. Matriarxal oilalarning 62 foizi ularning vasiyligi butun umr davom etishiga ishonadi. Ular farzandining mustaqil, moliyaviy jihatdan ta'minlangan va jamiyatda obro'li shaxs bo'lib yetishishiga ishonchlari komil emas.

Nogironlarning jamiyatdagi yashash sharoitlariga ijtimoiy-psixologik moslashuvi muammosi umumiy integratsiya muammosining eng muhim jihatlaridan biridir.

ADABIYOTLAR

1. Nogironlarni reabilitatsiya qilishning pedagogik, psixologik va ijtimoiy muammolarining turli jihatlarini E.M. Aleksandrova,
2. korreksion pedagogika va maxsus psixologiyaning maxsus masalalariga bag'ishlangan. Volkova, R.I. Lalaeva, M.I. Nikitina, N.M. Nazarova, G.N. Lenin.
3. Oila, oilaviy tarbiya va oilaviy muammolar bir qator ijtimoiy, pedagogik, psixologik va defektologik tadqiqotlarda ko'rib chiqiladi. (Yu.P. Azarov, V.G. Bocharova, E.K. Vasilyeva, R.M. Boskis, B.D. Korsunskaya, V.Z. Kantor, O.P. Gavrilushkina, T.V. Lodkina, N.M. Nazarova, V.N. Myasishchev, S.T. Shatskiy, L.M.)
4. Nomozov, Xurshid. "Ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy funksiyasi." tamaddun nuri jurnali 1.64 (2025): 253-255.
5. Nomozov, Xurshid (2024). Jamiyat ijtimoiylashuvida institutlari o'rni va internet-makonning undagi o'rni. analysis of modern science and innovation, 1(2), 83-88.
6. Nomozov, Xurshid (2024). Jamiyatda internet-makon kontentlari ta'sirida sodir bo'layotgan negativ ijtimoiylashuv shakllari. tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g'oyalar, 1(2), 52-58.
7. Nomozov, Xurshid (2024). Jamiyatda internet-makon resurslaridan foydalanish sohalari. modern problems in education and their scientific solutions, 1(2), 113-118.
8. O'G'Li, Nomozov Xurshid Shavkat. "Yuksak axborot madaniyati-internet-makon resurslaridan ratsional foydalanish sharti." Research Focus 2.6 (2023): 105-110.
9. Nomozov, Xurshid (2022). Threats to information security in educational institutions. Gospodarka i Innovatsije., 22, 229-231.
10. Nomozov Xurshid. "Axborot xurujlarining manbalari, ularning ijtimoiy muhitda amalga oshish usullari." Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari 41.1 (2025): 632-636.